

БАҲОРГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ ЎСУВ ДАВРИГА ЭКИШ МЕЪЁРИ ВА МУДДАТЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ

к/х.ф.д., профессор **Ойбек Анварович Аманов**
Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти директори

Абдирасул Абдиҳакимович Жўраев
Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти таянч докторант
jurayevrasulbek_18@gmail.com

к/х.ф.ф.д., **Фарход Дониёрович Мамадиёров**
Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти, «Алмашлаб экиш ва
тупроққа ишлов бериш» лабораторияси мудири.
farkhod.mamadiyov@gmail.com

АННОТАЦИЯ.

Ушбу мақолада Қашқадарё вилоятининг Ғузор туманидаги шўрланган оч тусли бўз тупроқлар шароитида баҳорги юмшоқ буғдой навларининг ўсиб ривожланишига экиш меъёр ва муддатлари таъсири ёритилган.

Баҳорги юмшоқ буғдой навларининг ўсув даври 3; 3,5; 4 млн дона/га меъёрида 1-муддат (10.02.2022), 2-муддат (20.02.2022) ва 3-муддат (01.03.2022) экиб ўрганилган. Бунда, ўсимликларнинг экиш муддатларининг кечикиб бориши ўсув даврининг қисқа бўлиши баён этилган.

Калит сўзлар: *Баҳорги юмшоқ буғдой, иқлим, тупроқ, уруғ, меъёр, муддат, ҳарорат, ўсув даври, тўлиқ пишиш.*

ABSTRACT.

This article describes the influence of sowing rates and terms on the growth and development of spring soft wheat varieties in the conditions of saline light gray soils of the Guzor district of the Kashkadarya region.

The period of growth of spring wheat varieties was studied when planting at a rate of 3.;3.5.;4 million pcs/ha in the period (10.02.2022) in the second period (20.02.2022) and in the third period (01.03.2022) In this case it is indicated that the growing season is shortened due to the delay in the planting period.

Key words: *Spring soft wheat, climate, soil, seed, rate, duration, temperature, growing season, full maturity.*

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Бугунги кунда «Дунё бўйича 340 млн гектар майдонга бошоқли дон экинлари етиштирилади, шундан 57,8 млн.га ёки 17 фоизини баҳорги юмшоқ буғдой ташкил этади. Жаҳон бозорида ҳар йили 90-100 млн. тоннадан зиёдроқ буғдой дони чет-мамлакатларга экспорт қилинса, шундан 10-15 % баҳорги буғдой дони ҳиссасига тўғри келади»¹¹.

Шу сабабли, ҳар бир минтақаларнинг тупроқ-иклим шароитларидан келиб чиқиб, баҳорги буғдойни турли хил муддатларда ва меъёрларда экиш, етиштиришда қисқа даврда ҳосил берадиган навларни танлаш орқали унинг ҳосилдорлиги ҳамда сифатига таъсирини аниқлаш давомида иқтисодий жиҳатдан самарали бўлган агротадбирларни ишлаб чиқиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Дунё ғаллачилик соҳасида баҳорги буғдойни етиштириш бўйича АҚШ, Хитой, Россия, Мексика, Италия, Франция, каби давлатлар етакчилик қилиб, асосан баҳорги буғдойнинг интенсив типдаги эртапишар навларини экиб етиштириш бўйича бир қатор устувор йўналишларда илмий ишлар олиб борилмоқда. Бу борада, ҳар бир минтақаларнинг тупроқ-иклим шароитларидан келиб чиқиб, баҳорги буғдойни етиштиришда қисқа даврда ҳосил берадиган навларни танлаш ҳамда уларнинг иқтисодий жиҳатдан самарали бўлган агротадбирларни ишлаб чиқишга қаратилган тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Республикамиз қишлоқ хўжалиги тизими бугунги кунда тубдан янгиланмоқда. Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, ишлаб чиқаришни муттасил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқаришни кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Шунингдек, республикамизда чорвачиликни жадал ривожлантиришда озуқабоп экин майдонларини ташкил қилишда тарик экини етиштириш агротехникасини такомиллаштириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади. Мазкур диссертатсия иши Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 февралдаги «Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5742 сонли фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 24 сентябрдаги 806-сон «Бошоқли дон етиштиришдаги кластер тизимини босқичма-босқич

¹¹ <https://hozir.org/jahon-qishloq-xo-jaligiga-umumiy-tarif.html?page=2hozir.org>

жорий этиш орқали юқори ҳосилдорликни таъминлашга доир кўшимча чоратадбирлар тўғрисида» қарорига доирасида бажарилади.

Республикамизнинг жанубий Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари суғориладиган ерларида баҳорги юмшоқ буғдой навларидан юқори ва сифатли дон ҳосилини етиштиришга доир илмий тадқиқотлар бугунги кунга қадар етарлича олиб борилмаган.¹²

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТАДАЛОГИЯ

Кўпгина ҳолларда тадқиқот ишларни ривожланган давлатлар тажрибасига таянган ҳолда ёки XX аср тадқиқотларига асосланиб амалга оширилади. Аммо, ўзимизнинг аجدодларимизнинг олиб борган билиб ва кўникмаларидан жуда кам ҳолатда фойдаланилади. Бизнинг яшаб истиқомат қиладиган заминимизда азал – азалдан деҳқончилик қилиниб, бой тажрибага эгадир. Жумладан, Географ олим Истахрий таъкидлашича, VII асрда Қашқадарёнинг ўнг томонидаги Ерқўрғон ва Шуллактепа (Ҳозирги Қарши шаҳри) шаҳристони атрофида асосан лалми деҳқончиликка ихтисослашган серунум ерлар ҳисобланиб турли хил донли ва бошқа экинлар экиб етиштирилганлиги таърифланган [6].

Мовароуннаҳрда ўрта асрларда табиий офатлар бўлган йиллари донли экинларни кеч муддатларда етиштириш маданияти ривожланган бўлиб, қисқа муддатда дон етиштириш бўйича ўзига хос агротадбирлар ишлаб чиқилиб, аҳолини нон ва нон маҳсулотларга бўлган талаби қондирилган [8].

Юқоридаги маълумотларга таянган ҳолатда, шуни таъкидлаш жоизки, бизнинг тупроқ-иклим шароитларимизда баҳорги муддатларда дон етиштириш мумкин. Шу боис, республикамизнинг жанубий минтақаси Қашқадарё вилоятининг оч тусли бўз тупроқлар шароитида баҳорги юмшоқ буғдойнинг «Наврўз», «Парвоз» ва «Жануб гавҳари» каби янги навларини турли хил муддат ва меъёрларда экиб ўрганиш мақсад қилиб олинди.

Тадқиқот услублари. Тадқиқот иши Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти марказий тажриба участкасида олиб борилди. Тадқиқотларда баҳорги буғдойнинг «Наврўз», «Парвоз» ва «Жануб гавҳари» каби янги навлари 10 феврал, 20 феврал ва 1 март саналарида 3,0 млн.дона, 3,5 млн.дона ва 4,0 млн.дона унвчан уруғ ҳисобида экилди.

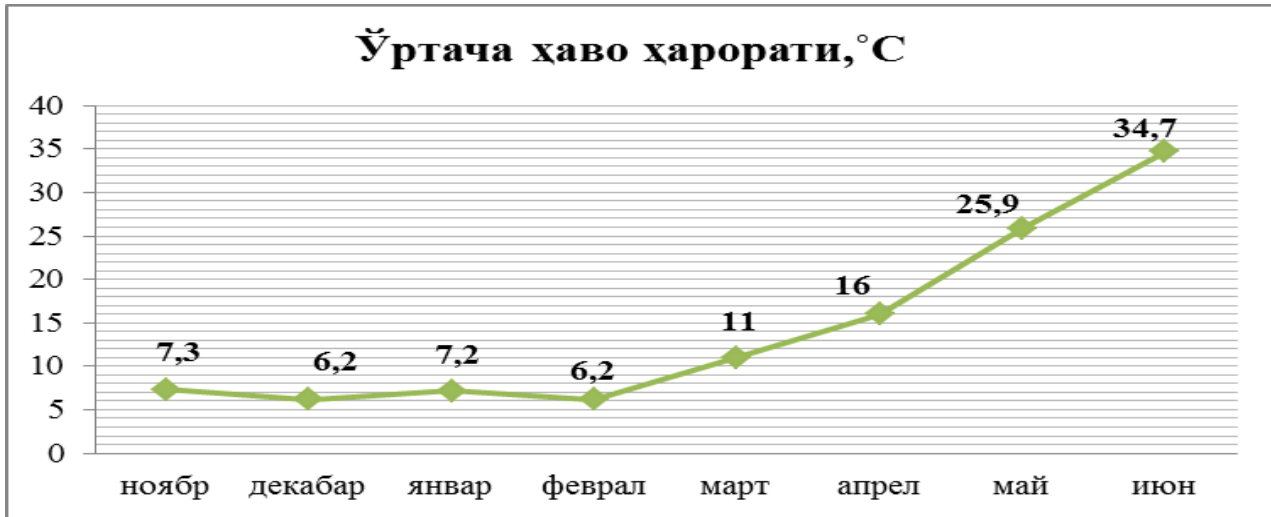
Фенологик кузатиш, ҳисоб ва таҳлиллар Умумиттифоқ Ўсимликшунослик институти услуги ва дала тажрибаларни ўтказиш услублар бўйича олиб борилди.

Барча фенологик кузатувлар тажрибанинг I-III такрорланишларнинг барча вариантларида 1 м² ҳажмда белгиланган 3 нуқтада олиб борилди. Баҳорги буғдойда фенологик кузатувларни олиб борилди [4.; 5;].

Р.О.Орипов Н.Х Халилов “Ўсимликшунослик” \\\\ Тошкент 2006й¹²

НАТИЖА

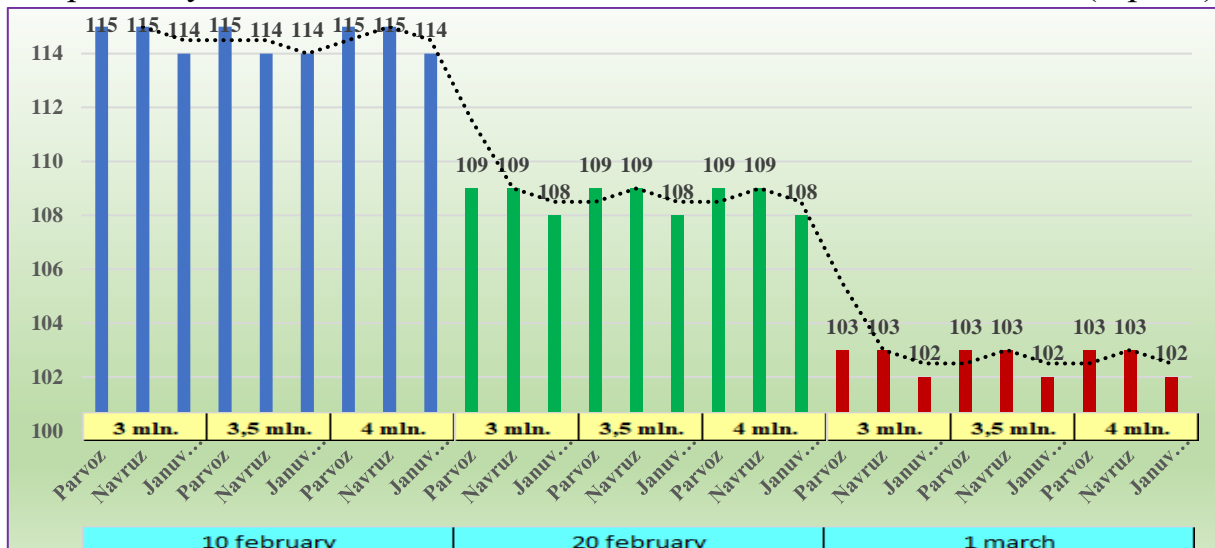
Ғузур метеостанция маълумотларига кўра, тадқиқот олиб борилган 2022 йилнинг май ойида эса, +25,9 °С, июнь ойида ҳаво ҳарорати ўртача +34,7 °С ни ташкил этиши кузатилди (1-расм).

1-расм. 2022 йилда ўртача ҳаво ҳарорати, °С.

Баҳорда экилган майдонларда буғдойнинг пишиб етилиши ўртача 25 июнга тўғри келиб, 18 июндан 5 июлгача ўзгариб туради. Баҳорда экилган буғдой кузда экилган буғдойга нисбатан 5-7 кун кейин пишиб етилади. Баҳорда экилган буғдойнинг ўртача 98 кун бўлиб, 62-125 кунга ўзгариб туради. Баҳорда экилган буғдойларда баъзи фазаларининг ўтиши кун ҳисобида катта фарқ кўзга ташланмайди. Бироқ, охирига томон фазаларнинг кечикиши ортиб боришидек умумий қонуният сақланади [3.; 7;].

Тадқиқот натижаларида 10 февралда экилган баҳорги юмшоқ буғдойнинг Парвоз, Наврўз ва Жануб гавҳари навлари вегетация даври 114-115 кунни ташкил этиб, экиш меъёрлари ҳамда навлар бўйича кескин фарқ кузатилмади. Навларнинг тўлиқ пишиш санаси 14-16 июнь санасида қайд қилинди (2-расм).

2-расм. Баҳорги юмшоқ буғдой навлари вегетация даврининг экиш меъёр ва муддатлари таъсирида ўзгариши

Навларни экиш муддати 10 кун кечиктирилган (20 февраль) да экилганда эса, тўлиқ пишиш санаси 17-19 июнь кунлари кузатилди. Баҳорги юмшоқ буғдойнинг Парвоз, Наврўз ва Жануб гавҳари навлари вегетация даври 108-109 кунни ташкил этиб, экиш муддати кечикиши билан навларнинг вегетация даври 6 кунга қисқариши аниқланди. Ушбу муддатда ҳам экиш меъёрлари ҳамда навлар бўйича кескин фарқ кузатилмади. Баҳорги юмшоқ буғдой навлари уруғлари 1 март санасида экилганда эса, вегетация даври 102-103 кунни ташкил этиб, экиш меъёрлари ҳамда навлар бўйича кескин фарқ кузатилмади. Навларнинг тўлиқ пишиш санаси 18-20 июнь санасида қайд қилинди.

ХУЛОСА

Қашқадарё вилояти оч тусли бўз тупроқлари шароитида баҳорги юмшоқ буғдой навларининг тўлиқ пишиш санаси (вегетация даври) нинг қисқаришига ҳаво ҳарорати ўз таъсирини кўрсатади. Навларни 1 март санасида экилганда вегетация даври эрта (10 февраль) муддатга нисбатан 12 кун, ўрта (20 февраль) муддатга нисбатан 6 кун қисқариши аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги ПФ-5742-сон «Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора тадбирлари тўғрисидаги фармонида» ги фармони.* [Lex.uz](http://lex.uz)
2. *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 24 сентябрдаги 806-сон «Бошоқли дон етиштиришдаги кластер тизимини босқичма-босқич жорий этиш орқали юқори ҳосилдорликни таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори* [Lex.uz](http://lex.uz)
3. *Бўриев. Я. (2015). Қарши чўли шароитида қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш агроомиллари. Насаф.*
4. *ЎзПИТИ. (2007). Дала тажрибаларни олиб бориш услублари. «ALBIT» МЧЖ.*
5. *Доспехов Б.А. (1985) Методы полевого опыта. Агропромиздат.*
6. *Марсель Брион. (2021). Менким, соҳибқирон – Жаҳонгир Амир Темур. Тошкент «Янги аср авлоди».*
7. *Орипов Р.О., Халилов Н.Х. (2006). Ўсимликишунослик. Тошкент.*
8. *Ртвеладзе Э., Сулаймонов Р., Буряков Ю., Саъдуллаев А., Мавлонов Ў., Хасанов А., Юсупова М., Ражабов Қ., Гюль Э., Саидов А., Эркаев А., Жўрақулов О., Қодиров М., Жумаев А., Омельченко А., Уватов У., Ражабова Н. (2010). Қарши 2700. Маънавият.*